

דף שבועי

בס"ד

פרשת ויחי, תשפ"ה, מספר 1601

פְּלִי חֶמֶס מְכַרְתֵּיהֶם

משה בר- אשר

במה כשלו האחים שמעון ולוי? רש"י מפרש ומפרט:

שמעון ולוי אחים — בעצה אחת על שכם ועל יוסף, "ויאמרו איש אל אחיו [...] לכו ונהגהו" (לעיל לז:ט-כ). מי הם? אם תאמר ראובן או יהודה הרי לא הסכימו בהריגתו. אם תאמר בני השפחות, הרי לא היתה שנאתן שלמה, שנאמר: "והוא נער את בני בלהה ואת בני זלפה" (שם ב). יששכר וזבולון לא היו מדברים בפני אחיהם הגדולים מהם, על כרחך שמעון ולוי הם שקראם אביהם "אחים"³.

אכן, שמעון ולוי כשלו בכפליים: בעצה על שכם ובעצה על יוסף, אבל בדברים המפורשים שנאמרו להם (מט:ז-ז) הוכיחם אביהם רק על מעשה שכם: "פְּלִי חֶמֶס מְכַרְתֵּיהֶם [...] כִּי בָאֵפֶס הָרְגוּ אִישׁ". הוא מציין מפורשות את החמס שהיו מעורבים בו בדברי הרמייה ובמעשה הרמייה לאנשי שכם, שהתבטא בהרג אנשי העיר⁴ (לד:יג-יז, כה-כט), בהמשך למה שאמר להם אחרי המעשה: "עֲכַרְתֶּם אֹתִי לְהַבְאִישְׁנִי בְיָשֵׁב הָאָרֶץ" (לד:ל). והיכן התוכחה על מה שעשו ליוסף?⁵

אומנם, בדברו אל כל אחד מבניו, יעקב לא הזכיר בשמו כל אח אחד והתמקד רק בנן שאליו דיבר, אך שמעון ולוי כרכם יחד והוכיחם על מעשה שכם. בכל זאת את התוכחה לשמעון ולוי על מה שעשו ליוסף לא העלים, אלא הותיר אותה עד הדברים שאמר ליוסף. וכה אמר שם: "וַיִּמְרְרוּ וַרְבוּ וַיִּשְׁטְמֵהוּ בְעֵלֵי חַצִּים" (מט:כג). הלוא את עֲמַדְתָּם של האחים כלפי יוסף, שהולידה את הרעיון להרוג אותו — "וַיִּתְנַפְּלוּ אֹתוֹ לְהַמִּיתוֹ" (לז:יח) — שנסתיים במכירתו, מבטא להפליא הפועל שָׁנָא. זה נאמר ונשנה ונשתלש: "וַיִּשְׁנָאוּ אֹתוֹ" (לז:ד), "וַיֹּסְפוּ עוֹד שְׂנֵא אֹתוֹ" (לז:ח). ההיגד הזה מובע בתוכחה לשמעון ולוי במה שנאמר ליוסף במילה וַיִּשְׁטְמֵהוּ (מט:כג), שיש בה שני היגדים: גם שִׁטְם וגם הִכְנִיּוּ הוּ. מילה זו היא הדהוד של "וַיִּשְׁנָאוּ אֹתוֹ" ושל "וַיֹּסְפוּ עוֹד שְׂנֵא אֹתוֹ" — היא הזכרה מפורשת של שנאת האחים ליוסף.

הרבה פסוקי מקרא עסקו בהם רבים, אך העיסוק המרובה לא פתר את עניינם פתרון שיתקבל על דעת הכול. פסוק כזה הוא "שמעון ולוי אחים פְּלִי חֶמֶס מְכַרְתֵּיהֶם" (בר' מט:ה). יותר מכול יחדו בירורים לשם "מְכַרְתֵּיהֶם". המילה נתונה במחלוקת הפרשנות בתרגומי המקרא הקדומים, בספרות חז"ל ובפרשנות ימי הביניים, וגם בדורות האחרונים. דעות רבות נאמרו בפירוש "מְכַרְתֵּיהֶם" כצורתה בנוסח המסורה, וכן הובאו דעות של מלומדים שהציעו תיקונים בטקסט של שלוש המילים "פְּלִי חֶמֶס מְכַרְתֵּיהֶם".

נזכיר כמה מהביאורים שנתבארה המילה. כגון הדעה, שמכרות היא חלופה של מכורות/מכורות, או הפירוש 'כלי זין' שהוצע בידי כמה מפרשים קדמונים (מהם שראו בה אחות ליוונית *μύχαιρα*, ומהם שראו בה את המילה היוונית הזאת עצמה), ויש מי שראה בה שם משורש מכ"ר. בכלל הצעות הפירוש מצויה הצעה אחת המכוונת לאמיתו של פסוק, כפי שאטען להלן, אבל אבסס אותה על נימוק אחר, הנתון במקרא עצמו בפסוק קרוב, נימוק שלא נאמר עד כה.

ודאי הוא שעניינה של "מְכַרְתֵּיהֶם" אינו ברור, ומדובר בגרסה מוקשית ועמומה. מה טיבן של המְכַרְתֵּיהֶם של שמעון ולוי בדברי יעקב אביהם עליהם? אני מציע הצעה אחרת בבידור עניינה של המילה "מְכַרְתֵּיהֶם", כיוון שלא הועלה עד היום, ועל פיו מְכַרְתֵּיהֶם מתבארת יפה בהקשרה. בתחילה מתבקשות כמה הערות.

בספר בראשית מט:א-כז יש היגדי נבואה של יעקב לכל אחד משנים עשר בניו, וכל מה שנאמר לכל אחד מהבנים פותח בהזכרת שמו. דבר גלוי הוא שלשלושת הבנים הראשונים נאמרה תוכחה קשה על כישלונות שכשלו, ולא נאמרו להם ברכות (כדברי ראב"ע: "ואיה ברכות ראובן שמעון ולוי?"). ראובן מוכח על מעשהו עם בלהה: "כִּי עָלִית מִשְׁכְּבֵי אֲבִיךָ אֲזַחֲלַלְתָּ יְצוּעֵי עֶלְהָ" (בר' מט:ד).²

* משה בר-אשר הוא פרופ' אמריטוס של האוניברסיטה העברית, והיה נשיא האקדמיה ללשון העברית בשנים תשנ"ג – תשפ"ב. העיון הזה מוקדש לזכרם המבורך של האישים הדגולים ומורי ורבי הרב יהודה עמיטל וידידי ורעי הרב אהרן ליכטנשטיין, ראשי הישיבה מנוחתם כבוד, שנאבקו על המוסר היהודי במיטבו.

1 הנאמר לבנים בפרק מט:א-כז מכוונה לרוב "ברכות יעקב לבניו", אך ראוי לציין את מה שכתב ראב"ע (בר' מט:א, ד"ה "את אשר יקרא אתכם"): "דבר הנביא לעתיד, ותעו האומרים שהם ברכות בעבור שמצאו בסוף 'ויברך אתם' (פסוק כח). ואיה ברכות ראובן שמעון ולוי? ועל דרך הנבואה אמר: 'וזאת אשר דבר להם אביהם' (הפסוק הנ"ל), ואחר כך ברך אותם, ולא הזכיר הכתוב הברכות".
2 מכאן ואילך, בכל מקום שלא צוין שם הספר במקרא, שממנו הוצעה מובאה, מדובר בספר בראשית.

3 אכן בניגוד למעשה שכם, שבו נזכר במפורש חלקם המיוחד של שמעון ולוי (לד:כה), המקראות מייחסים לכל האחים אחריות שווה למכירת יוסף, הן בתיאור המעשה עצמו הן בהזכרותיו במקומות אחרים בספר (מב:כא-כב; מה:ד; וגם נ:טו-יז). אבל מה שלא נאמר במקראות מוסבר יפה על ידי הנחתו של רש"י.
4 ראב"ע מציין שגם המילים "ויברצנם עקרו שור" (מט:ו) מכוונים למה שעשו בשכם.
5 מסתבר שבשבע-עשרה השנים שיעקב היה במצרים נודע לו מה עוללו בניו ליוסף ומי היו ראשי המדברים והעושים רעה.

מצרים ביד אֲדָנִים קֶשֶׁה (יש' יט:ד), וגם החילוף רכ"ל/רג"ל הנתון בשמות רְכִיל וְרָגַל והחילוף לָגַשׁ (א"י) / לָכַשׁ (בבל).

ההצעה שהשם מכרה נגזר משורש (גר"ר <) כר"ר אינה קלוטה מן האוּוֹר. גר"ר הוא השורש שממנו נגזר השם הארמי גַר/גֵר (=חץ) וצורתו המיוחדת היא גַר/אֶגְרָא, המוכר מתרגום אונקלוס, מתרגום יונתן לנביאים ומתרגומי הכתובים. כגון חץ (יש' לז:ג) – ת"י: גֵר; לחץ (אי' ג:יב) – תרגום איכה: לִגְרָא; וְחֲצִים (מל"ב יג:טו) – ת"י: וְגֵרָא; חצי (דב' לב:מב) – אונקלוס: גֵרִי/גֵרִי. ומהשורש גר"ר נגזר גם השם מְגָרָה (=כלי חיתוך שהוגדר 'סכין', 'כעין סכין', 'מין מְשֹר') המתועד במקרא ומצוי בספרות חז"ל: "כָּל אֵלָה אֲבָנִים יִקְרָת כַּמְדוֹת גְּזִית מְגָרָה מִבֵּית וּמְחוּץ" (מל"א ז:ט). הצירוף "מְגָרָה מְסֹרֶה" מתורגם בתרגום יונתן "מְסֹרֶה בְּמִסְרֵהוּ" (=מנוסרות במסורים), וכן "ובכל שוֹחֲטֵי חוּץ מִמַּגַּל קֶצֶר וְהַמְגִירָה וְהַשִּׁינִים וְהַצְפוּרָה" (חולין א, ב), "חרש נותנין לו שני מעצדין ושתי מְגִירוֹת" (ערכין ו, ג).

בין הפרשנים שסברו שמְכַרְתֵּיהֶם היא חלופה של מכורותיהם או של מכורותיהם היו מי שצעדו צעד נוסף והציעו את החלופה מגורותיהם. הם ידעו שהחילוף של גימ"ל בכ"ף וכ"ף בגימ"ל מצוי בלשון. רש"י בפירוש ב' למְכַרְתֵּיהֶם אומר: "דבר אחר: מכרתיהם בארץ מגורותם נהגו עצמן בכלי חמס", ורד"ק: "מכרתיהם – כמו במכורותיהם, כלומר בארץ מגוריהם", ורמב"ן אחרי שקיבל את דעת קודמיו כתב והציע למגורותיהם פירוש אחר: "ויקרא אותה ארץ מגורותיהם שגרו בה אחרי כן, אבל לפי דעתי יאמר 'כלי חמס הם מגורותיהם', חיייהם".

משמצאנו את גֵר, גַר/אֶגְרָא (=חץ) בארמית, מְגָרָה (=כלי חיתוך, סכין, משור) בעברית משורש גר"ר, נוכל לומר שאין מְכַרָה בעברית הקדומה אלא גלגול של מְגָרָה. זהות הצורות מְגָרָה ומְכַרָה מושיטה לנו את גִזְרוֹן מְכַרְתֵּיהֶם. זהות שתי הצורות האלה אינה כזהות של מכרות עם מכורות/מכורות/מגורות לא רק מפני ששלוש הצורות בדלות במשקלן, אלא בזהות של מְכַרָה ומְגָרָה מדובר בזהות כמעט מוחלטת בגיזרון ובזהות מוחלטת במשמעות.

בחתמת העיון נציין עניין נוסף: מה שנאמר באשר לגיזרון מְכַרְתֵּיהֶם ומשמעותה נגע בטקסט המקראי כתיבתו וכקריאתו בנוסח טבריה בלא תיקוני גרסה. ברור שאם הטקסט המקראי מתבאר ביאור סביר בלא הטלת פגם במסורתו, יש להעמיד אותו ואת מוסריו על חזקתם ולראות את מסירתם מסירה נכונה ומדויקת.

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא

לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של

אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:

<http://www1.biu.ac.il/parasha2>

כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il

ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע

בדוא"ל.

הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן

יש לשמור על קדושת העלון

עורך: ד"ר צבי שמעון
עורכת לשון: רחל הכהן שיף

6 העמיד על זה רש"י (וי' יט:טז, ד"ה "לא תלך רכיל").

ומי הם השוטמים אותו? נאמר במפורש – אלו המכונים "בְּעַלֵי חֲצִים". וכך בכוונת מכוון, המילה חֲצִים (=כלי חיתוך שהם כלי זין, ואלה עשויים להיות גם חרבות, סכינים) מבארת את מְכַרְתֵּיהֶם. חטא האחים כלפי יוסף מתמקד בשמעון ולוי, שנתכנו בְּעַלֵי חֲצִים בשתי הפסוקיות המקבילות "וַיִּמְרְרוּהוּ וַרְבּוּ / וַיִּשְׁטְמֵהוּ בְּעַלֵי חֲצִים" (מט:כג). מיררו את חייו ושטמו אותו אלו שירו בו את כלי זינם, אותם שנתכנו בעלי החיצים משכם. בצלע הראשונה השימוש בפועל רבו (=ירו חיצים) הוא שימוש מטפורי; לשונם פעלה כחץ, ובצלע השנייה "בעלי חצים" הוא כינוי כפשוטו לשמעון ולוי, שהשתמשו בחיציהם (בחרבותיהם) נגד שכם. וכך נמצאו דברי יעקב מחברים את התוכחה לשמעון ולוי על עצתם נגד יוסף לעצתם ומעשיהם נגד שכם. עתה מובן גם מדוע כאשר ביקש יוסף שהאחים יביאו לו את בנימין הוא אסר את שמעון דווקא (מב:יט-כ, כד), שהוא הבוגר בשני האחים הממררים והשוטמים. שני מקורות קדמו ואמרו שהשוטמים של יוסף הם שמעון ולוי:

"וַיִּמְרְרוּהוּ וַרְבּוּ" - אלו אחיו, "וַיִּשְׁטְמֵהוּ בְּעַלֵי חֲצִים", אלו שמעון ולוי דכתיב (לו:יח): "וַיִּתְנַפְּלוּ אֹתוֹ לְהַמִּיתוֹ" (מדרש לקח טוב, ויחי). "בְּעַלֵי חֲצִים" – מי היו אלה שעשו אותה רעה ליוסף, שמעון ולוי שנקראו "בעלי חצים" (בראשית רבתי).

גם המילה המפרשת (חֲצִים) וגם המילה המתפרשת (מְכַרְתֵּיהֶם) באות בטקסט אחד, כלומר יצאו מפי מחבר אחד. דומה שהטקסט מספר שבכוונה הותיר יעקב את התוכחה לשמעון ולוי בעניין שנאתם ומעשיהם כלפי יוסף עד שאמר את דבריו על יוסף. נמצא שהתוכחות כלפיהם הוזכרו בכפליים, במה שנאמר אליהם מפורשות על שכם ובמה שנרמז בדברים ליוסף.

כבר הקדמונים פירשו את "מְכַרְתֵּיהֶם" – "כלי זין". כך נמצא במיוחד ליונתן, בתנחומא ובפרקי דרבי אליעזר. וזה פירוש א שהביא רש"י: "לשון כלי זין", והדברים נתקבלו על כמה מהחדשים. וכאמור, כבר הקדמונים לא רק דימו את מְכַרְתֵּיהֶם ליוונית *μάχαира*, אלא סברו שזו המילה היוונית ממש, ושד"ל "מיתן" את הדעה הזאת משקבע שזו מילה עברית שחדרה ליוונית בתקופה קדומה. ואין צורך לגייס את היוונית, אין זו אלא מילה עברית שגיזרונה טעון בירור, אבל הפירוש שהקדמונים הציעו מצוי בתוך נבואת יעקב עצמה (מְכָרוֹת = חֲצִים).

כל מפרשי המילה "מְכַרְתֵּיהֶם" בכל הדורות העלו השערות מהשערות שונות. ומובן שאף אני אמרתי על הקשר בין "בְּעַלֵי חֲצִים" לשמעון ולוי שמְכַרְתֵּיהֶם/מְכַרְתֵּיהֶם (=חיציהם, כלומר כלי זין) הם כלי חמס שהוא בגדר השערה. עם זאת, על יסוד כל החומר שהובא לעיל והמובא להלן נראה לי שזו השערה סבירה ביותר. יהיה קשה להכחיש את מה שנאמר על המילים בפסוקית "וַיִּשְׁטְמֵהוּ בְּעַלֵי חֲצִים" המתקשרות להיגדים ולמעשים שזכרו בנבואת יעקב בפרק מט:ה-ז, כג, וקודם לכן במקומות אחרים בספר. פסוקי המקרא עצמם מספקים את פירוש המילה מְכַרְתֵּיהֶם.

נעבור לגיזרונה של מְכַרְתֵּיהֶם ומשם נבוא אל המשמעות. אפשר מאוד שהמשמעות שהוצעה לצורה מְכַרְתֵּיהֶם תוביל לחשיפת גיזרונה.

ברור ששני רכיביה של התיבה מְכַרְתֵּיהֶם (מְכָרוֹת + כינוי הקניין יָהֶם המכוון לשמעון ולוי) מקבילים לשני רכיביו של הצירוף בְּעַלֵי חֲצִים (בְּעַלֵי מכוון לשמעון ולוי וחֲצִים מקביל למְכָרוֹת). וכשם שחֲצִים הם כלי חיתוך המשמשים כלי זין, כך גם מְכָרוֹת הן כלי חיתוך המשמשים כלי זין. אני סבור שהשם מְכַרָה שקול במשקל מְפָלָה. הוא נגזר משורש כר"ר שהוא שורש משני של גר"ר הנתון בשני שמות שמשמעם ידוע. נקל להסביר את חילוף גימ"ל בכ"ף. החילוף מוכר ממילים רבות בעברית, ולא אביא אלא דוגמות מעטות. למשל, החילוף סו"ר/סכ"ר בפעלים סָגַר וסָפַר: "סָגַרְנִי ה' בְּיַדְךָ" (שמ"א כד:יח) לעומת "וּסְפַרְתִּי אֶת